

Галина Вишневецька

ПЕРЕМИШЛЬ – БАСТІОН УКРАЇНСЬКОЇ ДУХОВНОСТІ Й КУЛЬТУРИ ІЗ КНЯЖИХ ЧАСІВ

До 70-річчя депортації українців з їхніх прадавніх земель

Місто Перемишль було столицею удільного князівства, провідним центром культури на західних землях Руси-України ще з раннього Середньовіччя. Розташоване воно на березі р. Сяну (нині Польща).

Територія вздовж р. Сяну (Надсяння) з давніх-давен належала до Київської Русі, потім до 1340 р. входила до складу Галицько-Волинського князівства, а відтак підпадала під владу Польщі, Австро-Угорщини, у 1939 р. була в складі СРСР.

Про древність Перемишля та його історичне минуле свідчать численні літописні записи (перші згадки під 981 роком).

Літописець відтворює події тисячолітньої давності так виразно і яскраво, що їхні учасники постають перед нами мовби живі, ми неначе чуємо їхні голоси, брязкіт зброї, тупіт коней.

Під 1097 р. записано, що, зібравшись у городі Любечі, руські князі говорили один одному: *«Пощо ми губимо Руськую землю, самі проти себе зваду маючи? З'єднаймося в одне серце і обережімо Руськую землю. Кожен хай держить отчину свою»* [2, с. 146].

Перемишль дістався як «отчина» князю Володареві. Але не було згоди між князями. Уже 1099 р. Ярослав, син Святополків, привів до Перемишля угрів, і разом із королем угорським Коломаном *«стали вони довкола Перемишля по [ріці] Вязру, а Володар заперся в городі...»* [2, с. 153].

І вийшла Ланка, княгиня перемишльська, мати Володарева, до Коломана, молячи його, щоб він не мучив облогою неповинний город і людей. Кульгавий Коломан відіпхнув свою рідну тітку ногою.

Князь Давид Ігоревич, привівши половців, переміг угрів: *«...збили вони угрів у товпу, як ото сокіл галок збиває, і побігли угри, і много втопились у Вязрі, а други в Сяні»* [2, с. 153].

1150 р. до Перемишля приходив зі своїм військом король угорський Гейза. І взяли вони багато сіл коло Перемишля *«і багато лиха нароби́ли Володимиру (Володаревичу) і землі його»* [2, с. 234].

Приходив Гейза до Перемишля й 1152 р. із великою військовою силою, але міста Перемишля вони тоді не взяли через те, *«що за городом, на лузі, над рікою над Сяном був княжий двір, і там у ньому добра було багато, і туди наринули всі вої»* [2, с. 252].

Як уже зазначалося, Перемишль – старовинний центр української культури.

Тут у IX ст., після прийняття християнства нашими предками, землі яких уходили тоді до складу Великого Моравського князівства, учнями Кирила та Мефодія було засновано Перемишльську єпархію, куди, як засвідчує літопис, Володимир Василькович, син князя Василька Романовича, брата Данила Галицького, *«дав Євангеліє афракос, оковане сріблом із жемчужом, яке сам був списав»* [2, с. 447]. Перемишльська єпархія невдовзі ввійшла до складу Київської Русі, а потім – до Галицько-Волинського князівства. Після завоювання його польським королем Казимиром Великим у 1349 р. доля православних раптово змінилася – церква з народом опинилася в неволі. 1375 р. у Перемишлі було засноване латинське єпископство – і почалася довга та вперта боротьба з православною церквою, але тільки 1692 р. було прийнято унію, хоч іще довгі роки тут утримувалося православ'я.

У XIII–XVI ст. високого рівня досягла в Перемишлі іконописна школа, майстри якої розписували храми Європи. У XVI–XVII ст. при церквах Перемишля активно діяли братства, які постійно дбали про збереження українських національних традицій. Відомо, наприклад, що національно-культурне відродження в Галичині на початку XIX ст. розпочалося саме з Перемишля. Цьому сприяла діяльність великої групи греко-католицького духовенства, зокрема О. І. Могильницького, засновника першої дяковчительської школи (1815), автора перших підручників для народних шкіл.

На розвиток культури в Перемишлі великий вплив справив єпископ Іван Снігурський (1815–1847). Його стараннями було створено перший у Галичині кафедральний хор, що ви-

конував твори Бортнянського, Березовського, Веделя.

Відомо, що Перемишль мав давні музичні традиції: у бібліотеці греко-католицької капітули (при кафедральному храмі) і в музеї греко-католицької духовної семінарії зберігалися ірмологіони, пергаментні листки з нотами, мабуть, ще з XV ст.

Ярослав Пащак, уродженець с. Бонарівки на Зясянні, у своїх спогадах пише, що в бібліотеці греко-католицької капітули зберігалися українські історичні цінності: окований золотом трираменний хрест – подарунок молдавського воєводи Іона Александра (1475), дві омофори й Єпітрахіль, подаровані Богданом Хмельницьким, та корона, надіслана папою Інокентієм IV князю Данилові Романовичу, якою він коронувався в місті Дорогочині 1253 р. Цю корону, перероблену на єпископську митру, можна було побачити на голові перемишльського єпископа Йосафата Коциловського на богослужіннях у Різдвяні, Йорданські та Великодні свята [3, с. 89]. Де тепер ці реліквії – ніхто не признається.

Із пам'яток часів Галицької та Галицько-Волинської держав у Перемишлі залишилися тільки мури, якими огородив місто перемишльський князь Володар Ростиславич (помер 1124 р.). Побудований ним кафедральний храм не зберігся: польський король Ягайло 1412 р. передав його полякам, які собор розібрали та з цегли побудували свій кафедральний храм, що стоїть і досі.

Зауважимо, що на початку панування короля Ягайла в Перемишлі було шість церков, а костелів – три, що переконливо відображало національну структуру його державного утворення.

Дорогоцінною історичною пам'яткою, яка збереглася до наших днів, є і назва міста, що походить від давньоруського імені Перемисль (Переими-мысль). При поєднанні суф. *-jъ* із іменем Перемисль фінальне сполучення приголосних *-слъ* унаслідок регресивної асиміляції за м'якістю змінилося на *-шь* (пор. м. Перемишляни на Івано-Франківщині, село Добромишль на Тернопільщині та на Холмщині, Радомишль на Житомирщині). Зауважимо, що композитні імена з компонентом *-мисль* є частими в слов'янській антропології (Мыслиборъ, Добромьсль та ін.).

Повноголосний компонент *пере-* в топонімі Перемишль – східнослов'янський і, за твердженням дослідників, через 400 років у латинських документах фіксується без повноголосся. До речі, компонент *пере-* наявний і в назві міста Переворськ (Переворескь), колись порубіжно-

му руському місті (розташованому на р. Сяну), яке свого часу належало князеві Леву, синові Данила Галицького, а також у топонімах Переспонія, Перемиль, Переслав, Переспа та ін.

Над древнім Перемишлем прошуміли віки, але він вистояв як споконвічний бастион української духовності та культури аж до ганебної депортації етнічних мешканців із їхніх прадідівських земель у 1944–1946 рр.

Як згадує уродженка м. Перемишля Л. Олексюк [1, с. 39], до 1939 р. в Перемишлі проживало 80% українців. Було дві гімназії з українською мовою навчання (жіноча – приватна і чоловіча – державна), жіночий інститут. Українці побудували гарну церкву отців Василіян. Тут же була публічна вселюдна школа братства св. Миколая, яка виховувала патріотів України.

1930 р. професорами місцевої гімназії в Перемишлі було засновано регіональний етнографічний музей «Стривігор», назва якого походить від злиття назв річок – Стрий і Вігор. Як засвідчує С. Шпитковська, дочка І. Шпитковського, одного із засновників музею і його директора, музей мав багато цінних експонатів – предметів побуту та праці селян (сорочки, рушники, вишивки, підсвічники, писанки, вироби з кераміки та ін.), велику колекцію старовинних монет, зібрання ікон, зокрема і XV–XVI cc., хрести, інструкції Царських воріт та іконостасів і т. ін. [1, с. 41]. Навесні 1945 р. з музею було викрадено всі експонати, архів і документацію, і досі українцям нічого не повернуто.

1848 р. українська інтелігенція організує в Перемишлі перший аматорський театр, у розвитку якого згодом визначальну роль відіграло Драматичне товариство імені Лесі Українки, що значилося при Народному домі. Тут, на сцені театральної зали, ставилися п'єси, проводилися концерти, різні імпрези до пам'ятних історичних або ж релігійних дат. У репертуарі театру до вересня 1939 р. були класичні твори української та світової драматургії.

1865 р. уперше на сцені перемишльського Народного дому на концерті на честь Тараса Шевченка було виконано майбутній гімн «Ще не вмерла Україна». До речі, до 140-річчя з часу, коли вперше прозвучала ця пісня на слова Павла Чубинського і музику священника-патріота Михайла Вербицького, відкрито каплицю-пантеон в с. Млинах на Ярославщині (Польща) на могилі автора мелодії національного гімну України.

Український Народний дім, як і кафедральний собор св. Івана Хрестителя, були осередками, довкола яких гуртувалась українська громадськість не лише міста, але й довколишніх сіл.

Із приходом 1939 р. більшовиків Драматичне товариство імені Лесі Українки припинило свою діяльність, але на початку 1940 р. у Перемишлі відкрився професійний український міський драматичний театр, який був центром українства до 1944 р.

У вересні 1945 р. припинили свою діяльність обидві перемишльські гімназії, а також вселюдна школа імені М. Шашкевича. Було заарештовано найвідоміших своєю культурно-просвітницькою діяльністю українських громадян, з-поміж яких слід назвати єпископа Йосафата Коциловського, котрий упродовж 29 років керував єпархією. Його діяльність – ціла епоха в релігійно-культурному житті Перемишля і всієї єпархії. 1946 р. польський уряд незаконно та безпідставно заарештував 70-річного єпископа й передав його репресивним органам СРСР. Коциловський помер у київській в'язниці 1947 р. і був похований у с. Чапаївка біля Києва.

Так планово було здійснено сатанинську програму знищення споконвічного бастиону українства, яким був Перемишль протягом тисячоліття. Тих, хто не виїхав до УРСР і надалі

жив на своїх прадідівських землях, у ході грезвісної операції «Вісла» було насильно розпорошено серед польського населення на понімецьких землях на заході тодішньої ПНР. Лише 1956 р. дозволили часткове повернення до рідних країв, а 1983 р. у Перемишлі була відновлена єпархія.

Перемишль – одна із княжих столиць давньої України – і надалі залишається осідком східнохристиянського владцтва, що не зникло з духовної історії нашого народу. Зараз Перемишль намагається загоїти рани, відродити духовні твердині, але свідомого українського населення тут нині дуже мало, а опір із боку польської влади – дуже великий.

Література

1. Депортації / Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади у трьох томах. – Львів, 2002. – Т. 3. Спогади.
2. Літопис руський / за Іпатіївським списком переклав Л. Махновець. – К., 1990.
3. Пащак Я. Родимий край, село родиме / Ярослав Пащак. – К., 2001.